

Türkiye’de Doğurganlığın Toplam Doğurganlık Hızına Göre Mekânsal Analizi (2014-2024)

Geospatial Analysis of Fertility in Türkiye by Total Fertility Rate (2014-2024)

Arş. Gör. Rabia Nur KILIÇ¹, Doç. Dr. Mustafa KÖSE²

Öz

Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulanan nüfus politikaları tarihsel olarak bir bütünlük göstermemektedir. Yaklaşık yüz yıllık dönemde hem doğumları artırmaya hem de dengelemeye yönelik nüfus politikaları uygulanmıştır. Bu süreçte ülkenin yaşadığı sosyoekonomik dönüşüm ve izlenen politikalar nüfus artışının önemli bir göstergesi olan toplam doğurganlık hızının (TDH) da hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Basit şekliyle “TDH” kavramı, doğurganlık çağındaki bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca sahip olabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Kadınların eğitim düzeyi, iş gücüne katılım oranı, sosyoekonomik statüleri ve doğum kontrol yöntemlerine erişebilirlikleri doğurganlığın düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca bölgesel düzeyde farklılaşmakla birlikte kentleşme düzeyi artıka doğurganlık düşmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960’lı yıllara kadar artış gösteren TDH, bu tarihlerden itibaren sürekli bir azalma eğilimindedir. 1980’li yıllarda düşüş hızı yavaşlayan TDH, 2003 yılında nüfusun yenilenme hızı olan 2.1 oranına kadar gerilemiştir. 2024 nüfus sorgulamalarına göre ise güncel TDH 1,48’e gerilemiştir. Doğurganlık hızındaki dramatik değişim bölgelere, illere ya da ilçelere göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmada Türkiye’de deneyimlenen doğurganlık farkının mekânsal dağılışı ve değişimi ilçeler düzeyinde analiz edilmiştir. Ayrıca TDH’nin değişmesine neden olan sosyoekonomik, toplumsal, kültürel ve politik faktörler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğurganlık, Toplam doğurganlık hızı (TDH), mekânsal dağılışı, Türkiye

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Population policies implemented in the Republic of Turkey have lacked historical consistency. Over the past century, various policies have aimed both to increase and to stabilize birth rates. During this period, socioeconomic transformations and state policies have led to rapid changes in the Total Fertility Rate (TFR), a key indicator of population growth. In its simplest form, TFR refers to the average number of children a woman is expected to have during her reproductive years. Increases in women's education levels, labour force participation, socioeconomic status, and access to contraceptive methods have contributed to declining fertility. Furthermore, fertility rates tend to decrease with increasing levels of urbanization, although this trend varies regionally. TFR rose from the early years of the Republic until the 1960s but has been on a steady decline since then. The rate of decline slowed in the 1980s, and TFR fell to 2.1-the population replacement level-by 2003. According to 2024 population surveys, the current TFR has decreased to 1.48. Significant variations in fertility rates are observed across regions, provinces, and districts. This study analyses the spatial distribution and temporal change of fertility rates in Turkey at the district level. It also examines the socioeconomic, cultural, and political factors contributing to these changes in TFR.

Keywords: Fertility, total fertility rate (TFR), spatial distribution, Türkiye

Paper Type: Research

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, r.ozcan@aku.edu.tr

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mustafakose@aku.edu.tr

Giriş

Nüfus artışı ve yaş yapısının temel belirleyicilerinden biri olan doğurganlık, demografik sürdürülebilirlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Doğurganlık oranı, bir ülke ya da bölgedeki belirli bir zaman diliminde gerçekleşen doğumların, doğurganlık çağındaki kadın nüfusuna oranı şeklinde tanımlanmaktadır (Yalçinkaya Koyuncu & Okşak, 2022, s. 7). Bu oranın yüksek seyretmesi, anne ve çocuk sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğurmasının yanı sıra, ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta ve çevresel sorunların derinleşmesine yol açabilmektedir. Buna karşılık, düşük doğurganlık oranları ise mekânsal, sosyoekonomik ve siyasi düzeylerde çok boyutlu sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Choi et al., 2025, s. 1222). Bu durum, nüfusun yaşlanma sürecini hızlandırarak işgücü arzında kayda değer bir azalmaya yol açmakta; dolayısıyla ekonomik büyüme dinamiklerini olumsuz etkileyerek büyüme hızlarında gerilemeye sebep olmaktadır. Türkiye özelinde doğurganlık düzeylerinin yaşlanmanın mekânsal örüntüsündeki doğrudan ve dolaylı etkileri bağlamında kırsal alanlarda yaşlı yoğunlaşmasının oluşturduğu sosyoekonomik zorluklar (Yakar ve Özgür, 2022, s.246) bu duruma örnek oluşturmaktadır. Aynı zamanda, düşük doğurganlık oranları sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği üzerinde önemli maliyet baskıları yaratmakta ve bu sistemlerin etkin işleyişini tehdit etmektedir. Ayrıca, azalan çocuk sayısı tüketim talebinde genel bir düşüşe neden olarak, özellikle çocuk ve genç odaklı sektörlerde ekonomik daralmayı tetiklemekte ve yapısal ekonomik dönüşümlere zemin hazırlamaktadır (Ertürk & Koç, 2023, s. 1325). Bu nedenle, nüfusun dengeli ve sürdürülebilir biçimde devamlılığı için toplam doğurganlık hızının (TDH) 2,1 düzeyinde olması gerektiği genel kabul görmüştür. Bu seviye nüfusun yenilenme düzeyi olarak da bilinmektedir (Coşan, 2022, s. 599). Bir nüfusun bir nesilden diğerine kendini tam olarak yenilediği doğurganlık düzeyi 2,1 olmasından dolayı bu ölçüt eşik değer olarak alınmıştır (Craig, 1994, s. 20).

Modernleşme öncesi dönemde, dünya genelinde yaşam standartları uzun süre boyunca düşük ve durağan seyretmiş, teknolojik ilerleme ise yavaş ve düzensiz olmuştur. Bu dönemde doğurganlık ve ölüm oranları yüksek seviyelerde bulunmuş ve nüfus yapısı ağırlıklı olarak genç bir demografik profil sergilemiştir. Günümüzde ise modernleşmenin ilk başladığı ülkelerde yaşam standartları yüksek olup artış göstermekte, teknolojik gelişmeler hızlı ve sürekli gerçekleşmekte, doğurganlık ve ölüm oranları tarihsel olarak en düşük düzeylere gerilemekte ve nüfus yapısı belirgin şekilde yaşlanmaktadır (Attar, 2013, s. 6).

Dünya genelinde 1946-1964 yılları arasında doğurganlık oranları, nüfus yenilenme düzeyinin üzerinde seyretmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, genç kadın ve erkekler arasında yaşanan ekonomik eşitsizlikler ve işgücü arzının yetersizliği nedeniyle genç kadınların işgücüne katılımı sınırlı kalmış, bu durum genç kadınların büyük aileler kurmasını doğal hale getirmiştir. 1960’lardan sonra ise kadınların işgücüne katılım oranı artış göstermiş ve doğurganlık oranları, önce gelişmiş ülkelerde, ardından gelişmekte olan ülkelerde nüfus yenilenme seviyesinin altına düşmeye başlamıştır. Bu dönemde genç kadınların işgücüne katılımı ve doğurganlık yaşının 30’lu yaşlara ertelenmesi, kadınların eğitim seviyesindeki yükseliş, işverenlerin kadın çalışanlara yönelik ilgisi, tüketim alışkanlıklarındaki değişimler ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin dönüşüm doğurganlık oranlarının azalmasında önemli olmuştur (Ertürk & Koç, 2023, s.1325).

1950’li yıllarda dünya genelinde TDH kadın başına ortalama 4,9 düzeyindeyken, 1990 yılında bu oran 3,2’ye, 2019’da 2,5’e, 2024 yılı verilerine göre ise 2,2’ye kadar gerilemiştir (Abakar Djiddo, 2024, s. 720). Türkiye’de ise bu oran; 1950 yılında 6,47 (United Nations, 2025) iken, 2024 yılı itibarıyla 1,48’e kadar düşmüş durumdadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2025). Klasik *Demografik Geçiş Teorisi*’ne göre söz konusu düşüş, büyük ölçüde yapısal sosyoekonomik dönüşümlerin bir sonucudur. Bununla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların doğurganlık tercihlerinin oluşumunda biyolojik, ekonomik ve kültürel faktörler birlikte etkili olmaktadır. Geleneksel toplumlarda ise, çocuk sayısını artırıcı etkiler gösteren geleneksel evlilik biçimleri, çok eşlilik, ataerkil yapılar ile dini ve kültürel değerlerin belirleyiciliği halen önemli ölçüde devam etmektedir (Zare et al., 2019, s. 1552; Zhang & Li,

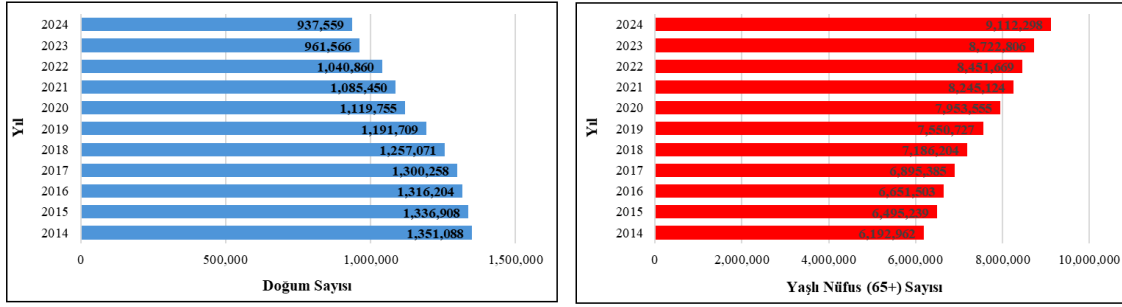
2017, s. 280). Demografik Geçiş Teorisi öncelikle nüfus bilimci Warren Thompson (1929) tarafından tartışılmış ve sonraki yıllarda Frank Notestein (1953) ile Kingsley Davis (1945 ve 1963) tarafından geliştirilerek formüle edilmiştir (Yücesahin, 2009, s. 2). Bu teori doğurganlık ve ölümlülük hızlarının genellikle çok yüksek düzeylerden çok düşük seviyelere gerilemesini ifade etmektedir (Caldwell, 2006, s. 51). Endüstri toplumuna geçiş yapan Batı Avrupa ülkelerinin demografik özelliklerindeki değişime dayalı olarak geliştirilen demografik geçiş teorisi, ekonomik olarak gelişmekte olan ülkelerin doğum-ölüm hızlarındaki değişimler dikkate alınarak detaylandırılmıştır (Yücesahin et al., 2016, s. 242). Literatürde teorinin üç, dört ve beş aşamalı türevlerinin varlığı tartışılmış ve bu türevler kapsamında demografik değişim temelli akademik yayın üretilmiştir (Can ve Avcı, 2021, s. 232; Peker, 2016, s. 139; Roser, 2023; Sertkaya Doğan, 2018, s. 29; Yücesahin, 2011, s. 12). Bu çalışmada demografik geçiş teorisi yüksek doğum-ölüm oranları ve düşük doğum-ölüm oranlarıyla karakterize olan başlangıç ve bitiş evreleriyle bu evreler arasında yer alan iki geçiş evresinden oluşacak şekilde dört aşamalı olarak ele alınmıştır.

1. Doğum Açığı (Birthgap), Sebepleri ve Sonuçları

Bir ülke veya toplumda gerekli olan nüfus yenilenme oranının altında kalan doğum oranları nedeniyle ortaya çıkan ve giderek büyüyen nüfus boşluğuna “birthgap” adı verilmektedir (Population Balance, 2023). Doğum oranlarının bu eşik değerin/nüfus yenilenme oranının altında seyretmesi, uzun vadede toplumları hem nüfus azalması hem de yaşlanma olgusu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bununla birlikte iş gücünde daralma, üretkenlikte azalma, sosyal güvenlik ve sağlık sistemlerine artan yük, kırsal alanların boşalması gibi ekonomik ve toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözümünde ise emeklilik yaşının yükseltilmesi, vergi oranlarının artırılması, çocuk bakımına yönelik desteklerin sağlanması, genç ve nitelikli göçmenlerin kabulü ile iş-yaşam dengesini gözeten politikalara duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır (Shaw, 2023).

19. yüzyılın ikinci yarısından 1930’lu yıllara kadar olan dönemde ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerinde, sanayileşme, kentleşme, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki gelişmelere bağlı olarak doğurganlık oranlarında düşüş yaşanmıştır. 1940’lı yıllardan itibaren bu eğilim diğer ülkelere de yayılmış; 1960’lar ve 1970’lerde gelişmekte olan ülkeler geçiş sürecine dâhil olmuştur. Türkiye’de 1950’li yıllarda ölüm hızlarının azalmaya başladığı doğum hızlarının arttığı dönemde demografik geçişin ikinci aşamasına geçilmiştir. 1960’lı yılların sonundan itibaren doğum hızları azalmaya başlamış ve 1985’li yıllarda yüksek doğurganlık sona ererek düşük doğurganlığa doğru kesin bir doğurganlık geçişi yaşamıştır. Bu süreçte aile planlaması politikaları, kadınların eğitim düzeyinin yükseltilmesi ile istihdamının artırılması ve toplumsal dönüşümler etkili olmuştur. Öyle ki, kadın (15-49 yaş) başına düşen çocuk sayısında 6’nın üzerindeki bir düzeyden 3’ün altına düşüşü yalnızca 27 yıl (1964-1991) gibi kısa bir sürede gerçekleştirmiş olup, bu denli hızlı bir doğurganlık düşüşü, kalkınma sürecindeki ülkelerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Günümüzdeki demografik eğilimler çerçevesinde değerlendirildiğinde ise doğum sayısının kayda değer biçimde azaldığı, buna karşılık yaşlı nüfusun istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu durum, doğum açığının ilk işaretlerini vermekte olup, söz konusu açığın ilerleyen yıllarda derinleşerek devam edeceğine işaret etmektedir (Şekil 1). Toplumsal dönüşüm süreçlerini ilk yaşayan ülkeler bu geçişleri daha uzun sürelerle yayararak tamamlarken, bu değişimi daha sonra deneyimleyen ülkeler, benzer dönüşümleri daha kısa sürelerde gerçekleştirmiştir. Bu ülkeler, ortalama yaşam süresini daha hızlı artırmış, çocuk ölümlerini daha kısa sürede azaltmış ve kişi başına düşen gelir düzeyini daha çabuk yükseltmiştir. 1980’lerden itibaren ise Asya ve Afrika’daki pek çok ülke doğurganlık geçişini deneyimlemiş, böylece süreç küresel bir nitelik kazanmıştır. Öte yandan, demografik dönüşümün önemli bir aşamasını oluşturan doğurganlık geçişine henüz tam anlamıyla başlamamış bir ülke grubu da bulunmaktadır. Bu ülkelerin büyük bölümü Sahra-altı Afrika’da yer almakta olup, 1990’lı yıllara kadar yüksek doğurganlık oranlarını sürdürmüşlerdir. 1990’lardan itibaren bu ülkelerde doğurganlık hızlarında azalma eğilimi gözlenmişse de söz konusu azalma sınırlı düzeyde kalmış ve geçiş sürecini derinleştirecek güçlü bir dönüşüm yaşanmamıştır (Başkaya ve Özkılıç, 2017, s. 404; Roser, 2014).

Şekil 1. Türkiye’de 2014-2024 yılları arası doğum ve yaşlı nüfus (65+) sayısı

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar(lar) tarafından üretilmiştir.

Doğurganlık üzerinde etkili olan başlıca faktörler arasında gelir düzeyi, çocuğun ekonomik maliyeti, ebeveynlerin cinsiyet tercihi, kadının ve erkeğin eğitim düzeyi, doğum kontrol yöntemlerinin kullanımı, çocuk ölümleri ve göç hareketleri bulunmaktadır. Gelir düzeyinde yaşanan artış bireylerin refah seviyesini yükseltmekte ve bu durum tüketim alışkanlıkları ile yaşam tarzlarında değişimlere yol açarak çocuk sahibi olma kararlarını doğrudan etkilemektedir. Bazı kültürel bağlamlarda ebeveynler erkek çocuklara daha güçlü bir tercih eğilimi gösterebilmektedir. Kadınların ve erkeklerin eğitim düzeyleri de doğurganlık üzerinde farklı biçimlerde etkili olmaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesi bireylerin doğum kontrol yöntemlerine erişimini ve bu konudaki farkındalığını artırmakta, özellikle kadınlar açısından çocuk yetiştirmenin fırsat maliyetini yükselterek doğurganlığı azaltmaktadır. Doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması ise kadınların yalnızca aile yaşamı içinde değil sosyoekonomik alanlarda da daha aktif biçimde yer almalarını mümkün kılmakta ve bu gelişme doğurganlık oranlarında düşüşe neden olmaktadır. Özellikle kentlerde bu yöntemlere ulaşmanın daha kolay olması bireylerin doğurganlık davranışlarını daha planlı ve bilinçli biçimde yönetmesini sağlamakta ve doğurganlık üzerinde azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Geçmişte aileleri daha fazla çocuk sahibi olmaya yönlendiren bebek ve çocuk ölümlerinde yaşanan azalma kadınların daha az sayıda çocuk sahibi olma eğilimini güçlendirmekte ve bu eğilim sağlık hizmetlerine erişimin artmasıyla desteklenmektedir. Göç hareketleri de kadınların doğurganlık davranışlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Göç eden kadınlar yeni yerleşim bölgelerinde çeşitli ekonomik ve toplumsal zorluklarla karşılaşmakta ve bu durum bazı örneklerde erken yaşta evlilik ile yüksek doğurganlık eğilimlerini beraberinde getirmektedir. Öte yandan ekonomik baskılar kadınların işgücüne katılma zorunluluğunu da doğurmakta ve bu durum doğurganlık üzerinde sınırlayıcı bir etki oluşturabilmektedir (Selim ve Bilgin, 2021, s. 118).

Kadınların tarım dışı sektörde istihdamının artması, okullaşma oranını, zorunlu eğitim süresinin uzaması, yükseköğrenime erişimin kolaylaşması, istihdamın gecikmesi vb. gibi faktörler ilk doğumun ertelenmesine ve annelerin doğum yaşının yükselmesine neden olmaktadır. Ardışık kuşaklar, kadın başına aynı ortalama çocuk sayısını korusa dahi, çocuk doğurma yaşını ileriye ertelediklerinde, dönemsel doğurganlık oranlarında geçici bir azalma meydana gelmektedir. Aksine, doğum yaşının daha erken dönemlere çekilmesi dönemsel doğurganlık oranlarında artışa yol açmaktadır. Kuşaklar arasındaki ilk doğum yaşındaki bu değişimler, kuşak doğurganlık oranlarında herhangi bir değişiklik olmasa bile, dönemsel doğurganlık oranlarında döngüsel dalgalanmalara neden olmaktadır (D’Addio & D’Ercole, 2005, s. 21).

Küreselleşme, teknolojik dönüşüm ve ekonomik yapıların yol açtığı belirsizlik ortamı, bireylerin doğurganlık davranışları üzerinde derinlemesine etkiler yaratmaktadır. Küreselleşme süreci, yalnızca istihdam güvencesinde zayıflamaya yol açmakla kalmamış, aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletsizliği de artırarak toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Bu durum, nesiller arası refah aktarımını olumsuz yönde etkileyerek, bireylerin çocuk sahibi olma kararlarını ertelemesine ya da yeniden değerlendirmesine neden olmaktadır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde bu etkinin daha görünür hâle geldiği gözlemlenmektedir. Ancak, ekonomik

koşullardaki olumsuzlukların bireyler üzerindeki etkisi yalnızca doğrudan deneyimlerle sınırlı değildir. Krizden doğrudan etkilenmeyen bireylerde dahi ekonomik belirsizlik algısı, doğurganlık kararlarını etkileyen belirleyici bir faktör hâline gelmiştir. Aynı ekonomik koşullar altında yaşayan bireylerin, belirsizlik algılarındaki farklılıklara bağlı olarak farklı doğurganlık tercihleri geliştirebildiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, doğurganlık davranışlarının şekillenmesinde yalnızca nesnel ekonomik göstergeler değil, bu göstergelere ilişkin bireysel algılar, beklentiler ve duygusal tepkiler de kritik bir rol oynamaktadır (Vignoli et al., 2020, s. 2).

Tam bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli unsur, şehirleşmenin hız kazanmasıyla birlikte bireylerin yaşam tarzlarında meydana gelen dönüşümdür. Özellikle tatil, bireysel özgürlük, konfor ve tüketim odaklı yaşam biçimlerinin gündelik hayatın merkezine yerleşmesi, doğurganlık oranlarında kayda değer azalışlara neden olmaktadır. Günümüzde çocuk sahibi olmak, birçok birey tarafından hareket serbestliğini kısıtlayan, sosyoekonomik yükümlülükleri artıran bir unsur olarak algılanmaktadır. Bu nedenle doğumlar ya ertelenmekte ya da tamamen reddedilmektedir. Artan refah seviyesine uyum sağlayan bireyler, mevcut yaşam standartlarının çocuk sahibi olunmasıyla bozulacağına dair bir endişe taşımakta ve bu algı, doğurganlık kararlarını doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, yaşam tarzındaki bu dönüşüm, düşük doğurganlık oranlarının arkasındaki önemli sosyokültürel dinamiklerden biri olarak değerlendirilmelidir (Köse ve Sertkaya Doğan, 2022, s. 248).

Doğurganlığın önemli belirleyicilerinden biri olarak göç, akademik literatürde çeşitli teorilerle açıklanmaktadır. Bu kapsamda dört temel hipotez öne çıkmaktadır. Bozucu Etki Hipotezi, göçün doğurganlık oranlarında düşüşe sebep olduğunu savunur. Adaptasyon Hipotezi ise göç eden bireylerin başlangıçta farklı doğurganlık davranışları sergilediğini, ancak zamanla göç ettikleri bölgenin doğurganlık normlarına uyum sağladıklarını ileri sürer. Sosyalleşme Hipotezi, göç edenlerin sonraki kuşaklarda göç edilen yerin doğurganlık alışkanlıklarını benimseyeceğini belirtir. Seçicilik Hipotezi ise göç eden bireylerin, doğurganlık tercihleri gibi belirli özelliklere göre seçilmiş gruplar olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, göç edenlerin doğurganlık tutumları hem göç edilen bölgenin özellikleri hem de bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda şekillenmektedir. Örneğin, geniş aile modelini tercih eden bireylerin kırsal bölgelere, daha küçük aile tercih edenlerin ise kentsel alanlara yöneldiği gözlemlenmektedir (Hervitz, 1985, s. 293).

Doğurganlık, toplumsal olaylardan önemli ölçüde etkilenirken, bireylerin sosyoekonomik ve psikolojik koşulları ile ülkenin genel sosyoekonomik durumu da belirleyici olmaktadır. Örneğin, COVID-19 pandemisi, özellikle kadınların günlük yaşam alışkanlıklarında köklü değişikliklere yol açarak korku ve stres düzeylerinde artışa neden olmuştur. BM Kalkınma Programı (UNFPA) tarafından yayımlanan raporlarda, pandeminin kırılgan nüfus gruplarını olumsuz etkilediği ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimde önemli kesintilerin yaşandığı vurgulanmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye’de toplam doğurganlık hızlarında belirgin bir düşüş gözlenmiştir; Türkiye’de 2017 yılında 2,08 olan TDH, 2020 yılında 1,76’ya gerilemiştir. Bu durum, kadınların çocuk sahibi olma niyetlerinde belirgin bir azalma yaşandığını göstermektedir. Yapılan araştırmalar, kadınların pandemi sürecinde çocuk sahibi olmayı erteleme gerekçeleri arasında maddi güçlükler, COVID-19’a ilişkin korku, pandeminin devam etmesi, hastalık nedeniyle kullanılan ilaçlar ve aşı olmanın etkili olduğunu ortaya koymuştur (Buran ve Çankaya, 2023, s. 273).

Nüfusun küçülmesi, çevresel baskıların azalması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak doğurganlık oranlarının nesil yenilenmesini sağlayacak eşğin altına düşmesi, demografik yapının değişmesine bağlı olarak çeşitli sosyoekonomik sorunları gündeme getirmektedir. Özellikle yaşlı nüfusun artması, bağımlılık oranlarını yükselterek çalışan nüfusun üzerindeki yükü ağırlaştırmakta ve bu durum ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır (Gemicioğlu ve diğ., 2019, s. 224). Bu bağlamda gelişmiş ülkeler, küresel ölçekteki ekonomik etkinliklerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yakın aile ilişkilerinin zayıflaması ve yalnız yaşayan bireylerin sayısının artması hem kamusal hem de özel bakım

hizmetlerine olan talebi artırmaktadır. Nesiller arası ilişkilerin gevşemesi ve yaşlı bireylerin yönetim kademelerinde uzun süre kalmaları, genç kuşakların toplumsal ve kurumsal alanlarda ilerlemesini engelleyerek çatışma ortamlarını besleyebilmektedir. Bu tür yapısal gerilimler, kuşaklar arası siyasi ve toplumsal ayrışmaları da derinleştirmektedir. Nüfusun azaldığı gelişmiş ülkelerin aksine, bazı gelişmekte olan ülkelerde artış eğilimi sürmekte ve bu durum göç dinamiklerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Göç veren bölgeler zamanla göç alan merkezler hâline gelmekte, bu da demografik yapının yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Çalışma çağındaki bireylerin sayısındaki azalma, kişi başına düşen gelirin gerilemesine ve ulusal tasarrufların düşmesine neden olurken kamu maliyesinde açıkların büyümesine zemin hazırlamaktadır. Artan mali baskılar, özellikle sosyal güvenlik sistemlerinde emeklilik ve sağlık harcamaları üzerinden daha görünür hâle gelmektedir (Sleeboş, 2003, s. 11).

2. Yöntem ve Veriler

Nüfus araştırmalarında ya da diğer bir ifadeyle yerleşim birimlerinin toplam nüfusunun nitel ve nicel özelliklerindeki değişimi ortaya koyma adına birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu ölçümlerden en sık kullanılanlarından biri de TDH’dir. Basit şekliyle “TDH” kavramı, doğurganlık çağındaki bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca (15-49 yaşları arasını kapsamaktadır) sahip olabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir (Özgür, 2004). Diğer bir ifadeyle kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı olarak tanımlanır. TDH, doğurganlık çağındaki 15-49 yaş gruplarının yaşa özel doğurganlık hızlarının toplanması, bu toplamın yaş grubu aralığı olan beşe bölünmesi ve ardından bine bölünmesiyle hesaplanır. Birçok sosyoekonomik faktöre göre oluşan TDH, doğurganlık çağındaki bir kadının ortalama canlı doğum sayısını göstermesi adına kritik bir göstergedir. Ayrıca toplumların uzun dönemde nüfusunu yenileyebilmesi adına önemli bir ölçüttür. Ülkeler nüfus varlıklarını koruyabilme adına bu değeri 2,1 olarak kabul etmiş ve literatürde nüfusun yenilenme düzeyi olarak adlandırılmıştır. Bu değer altındaki ölçümler düşük üstündeki ölçümler ise yüksek olarak değerlendirilmektedir. Doğurganlık eğilimleri zaman içerisinde değişen birçok sosyoekonomik ve kültürel faktörlere bağlı olarak şekillenebilmektedir. TDH’nin çok yüksek düzeyde seyretmesi nüfusun hızlı bir şekilde nüfus artışına neden olmasından dolayı başta eğitim, sağlık, iş gücü piyasası ve altyapı hizmetleri üzerinde yoğun baskılara yol açabilmektedir. Diğer taraftan TDH değerinin çok düşük olması doğrudan nüfusun yaşlanmasını ve iş gücü azalmasını beraberinde getirirken sosyoekonomik yönden de baskılara neden olabilmektedir. Bu bağlamda TDH hem nüfus politikaların belirlenmesinde hem de kalkınma planlarının yapılmasında önemli bir göstergedir. Bu araştırmada Türkiye’de ilçeler ölçeğinde doğurganlık hızının mekânsal boyutunu incelemek amacıyla TDH ölçütü kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan veri setleri 2014 ve 2024 yıllarını kapsamaktadır. Bu veriler TÜİK web sayfasında yer alan nüfus ve demografi veri tabanında yıllara göre nüfus sorgulamaları bültenlerinden elde edilmiştir. Ayrıca istihdam ve eğitim bilgileri de TÜİK istihdam ve eğitim konulu veri tabanlarından alınmıştır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) üzerinden üretilen nüfus istatistikleri bu veri tabanlarında istatistiki bölge düzeyinden ilçe düzeyine kadar hiyerarşik olarak kullanıcılara sunulmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle tüm ilçeler düzeyinde toplam doğum sayısı ve yaş gruplarına göre doğurgan çağıdaki toplam kadın nüfusu ayrı ayrı bu veri setlerinden sağlanmıştır. Son 10 yılda doğurganlık hızının Türkiye sınırları içerisinde değişimini ortaya koymak amacıyla hem 2014 hem de 2024 yılları için ilçe düzeyinde TDH’ler hesaplanmıştır. İkinci aşamada hesaplanan bu TDH’ler ile Harita Genel Müdürlüğünden elde edilen dijital formdaki ilçeler katmanı ile ArcGIS 10.3 programı yardımıyla birleştirilmiştir. Son aşamada 2014 ve 2024 yıllarına ait doğurganlık hızlarına ait veriler haritalara dönüştürülerek ilçeler düzeyinde TDH’lerin mekânsal dağılışı ortaya konulmuştur.

3. Türkiye’de Doğurganlık

Türkiye, uzun yıllar boyunca Avrupa’nın yaşlanan nüfus yapısına kıyasla nispeten genç bir demografik profile sahip bir ülke olarak kabul edilmiştir. TDH, 1950 yılında 6,47 iken (United

Nations, 2025), 1960'lı yıllardan itibaren hızla düşerek 1980 yılı ortalamasına göre 3,41 seviyesine kadar gerilemiş, 2000 yılında ise 2,5 olarak ölçülmüştür (Özgür, 2004, s. 3). 2001 yılında ise 2,38 olarak istatistiklere geçen doğurganlık hızı yaklaşık çeyrek asırlık zaman dilimi sonrasında 2024 yılında 1,48'e kadar gerilemiştir (TÜİK, 2025). Ülkemizde 2016 sonrasında doğurganlık hızı, nüfusun doğal yenilenmesini sağlayabilmesi için gerekli olan 2,1 düzeyinin altında seyretmekte olup, bu düşüş eğilimi artarak devam etmektedir. TÜİK'in 2024 yılı verilerine göre, annenin eğitim düzeyine göre TDH incelendiğinde, en yüksek doğurganlık hızının okuma yazma bilmeyen ya da yalnızca okuma yazma bilen ancak herhangi bir okul mezuniyeti bulunmayan kadınlarda gerçekleştiği, en düşük doğurganlık hızının ise yükseköğretim mezunu kadınlarda olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2025). Nitekim Türkiye'de 1950 yılında kadınların ortalama eğitim süresi yalnızca 0,7 yıl iken, TDH yaklaşık 6 düzeyindeydi. Ancak 2020 yılı itibarıyla kadınların ortalama eğitim süresi 8 yıla ulaşmış, doğurganlık hızı ise 2'nin altına gerilemiştir (United Nations, 2025). Bu durum, eğitim süresi ve düzeyindeki artışın doğurganlık üzerinde azaltıcı bir etki yarattığını göstermektedir. Günümüz itibarıyla kent-kır sınıflamasına göre yapılan analizde, kır yerleşimlerinde TDH'nin 1,83 çocuk olduğu, orta yoğunlukta kentlerde bu oranın 1,58 çocuk, yoğun kentlerde ise 1,39 çocuk seviyesine düştüğü görülmektedir. Kırsal alanlarda yaşam maliyetlerinin görece düşük olması, doğurganlık oranlarının yüksek olmasında etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, yaşa özel doğurganlık hızı açısından 2001 yılında en yüksek doğurganlık 20-24 yaş grubunda gerçekleşirken, 2024 yılında bu grubun 25-29 yaş aralığına kaydığı görülmüştür. Bu değişim, doğurganlığın kadın yaşamında daha ileri yaşlara ertelendiğine işaret etmektedir (TÜİK, 2025).

Tablo 1. 2014 ve 2024 yılları arası Türkiye'de TDH değeri ve yıllık değişim oranı

Yıl	TDH (binde)	Yıllık Değişim Oranı (%)
2014	2,19	-
2015	2,16	-1,37
2016	2,11	-2,31
2017	2,08	-1,42
2018	2,00	-3,85
2019	1,88	-6,00
2020	1,76	-6,38
2021	1,70	-3,41
2022	1,63	-4,12
2023	1,51	-7,36
2024	1,48	-1,99

Kaynak: TÜİK, 2025

Türkiye'de Cumhuriyet ile başlayan demografik geçiş sürecine ülkenin içinde bulunduğu sosyoekonomik zorunluluklar yön vermiştir. Uzun bir savaş dönemi geçiren ülkede kuruluşundan itibaren 1950'li yılların başına kadar siyasi, askeri ve ekonomik nedenlerden dolayı nüfus artış hızı düşük düzeylerde seyretmiştir. Bu dönem sonunda ölüm oranlarında belirgin bir azalma gözlenirken, doğurganlık oranları 5,5'ten 7,1'e kadar yükselmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle bu eğilim kısa süreliğine kesintiye uğramıştır. Demografik geçişin ikinci evresi ise 1955-1985/1990 dönemini kapsamaktadır. Bu evrede yıllık doğal nüfus artışı %2,8 ile en yüksek seviyeye ulaşmış; doğurganlık oranları düşse de ölüm oranlarındaki azalma daha hızlı gerçekleştiğinden toplam nüfus iki katına çıkmıştır. Bu dönemin temel özellikleri arasında hızlı kentleşme ve geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçiş bulunmaktadır (Yüksel, 2015, s. 22). Demografik geçiş sürecinin üçüncü evresi için kesin bir başlangıç yılı saptanamamakla birlikte, bazı araştırmalarda bu evrenin başlangıcına ilişkin düşük doğurganlığın hüküm sürdüğü 1985 yılı referans olarak verilmektedir. Ancak, söz konusu evrenin sona erdiği tarihe ilişkin literatürde genel bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu aşamanın ayırt edici özelliği; doğum ve ölüm oranları arasındaki farkın daralmasına karşın nüfus artışının devam etmesi, ancak artış hızında belirgin bir yavaşlamanın gözlemlenmeye başlamasıdır. Literatürde üçüncü evrenin sona erişiyile ilgili temel ölçütlerden biri, doğurganlık düzeyinin nüfusun kendini yenileyebileceği eşige, yani yaklaşık 2,1 çocuk düzeyine gerilemesidir. Bu bağlamda, bazı çalışmalar demografik geçişin hala üçüncü aşamada olduğunu savunsa da demografik geçiş teorisi zaman içinde yeni evrelerle

genişletilmiş ve üçüncü evreden sonra dördüncü evre (doğum ve ölüm oranlarının birbirine yakın derecede düşük olduğu dönem) olarak kavramsallaştırılmıştır. Örneğin Can ve Avcı (2021) Türkiye’de 2010-2015 döneminde TDH’nin 2,12 ve bebek ölüm oranının %11,6 olduğunu, 2015-2020 döneminde ise sırasıyla 2,1’e ve %10,1’e gerilediğini ifade ederek demografik geçiş sürecinde üçüncü evrenin 2015 yılında sona erdiğini ve dördüncü aşamaya geçildiğini ileri sürmektedir.

Türkiye’deki doğurganlık oranlarındaki azalma, sosyoekonomik dönüşümlerle ilişkilendirilmekte olup, demografik geçiş ve ekonomik teoriler çerçevesinde, çocuk sahibi olmanın maliyet ve faydaları arasındaki değişen dengelerin temel belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren hız kazanan sanayileşme süreci, 1980’lerde gerçekleşen modernleşme süreci ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimi ve 1990’larda ise dalgalı ekonomik büyüme, küreselleşme, kentleşme ve Doğu’dan Batı’ya kitlesel göç hareketleri, kadınların işgücüne katılım oranını artırmıştır. Öte yandan, kamu eğitim kalitesindeki yetersizlik nedeniyle aileler, çocuk sayısından çok çocukların eğitim kalitesine yani “nitelik” unsuruna öncelik vermeye başlamıştır. 2008 yılında vurgulanmaya başlanan pronatalist söylemler kapsamında, özellikle düşük gelirli ve çocuk sahibi olmakta güçlük yaşayan ailelere tüp bebek tedavisi desteği, doğum izinlerinin uzatılması ve çocuk başına maddi teşviklerin verilmesi gibi çeşitli önlemler de değerlendirilmeye başlanmıştır (Georges & Seçkin, 2016, s. 79). Ayrıca araştırmalar Türkiye’de enflasyon arttıkça, insanların çocuk sahibi olma eğiliminin azaldığını ortaya koymakta ve bu da ekonomi ile doğurganlık arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermektedir (Yalçınkaya Koyuncu & Okşak, 2022, s. 8).

Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, kadınların eğitim düzeyindeki artış ve işgücüne katılım oranlarının doğurganlık düzeylerini düşürdüğünü, buna karşılık erkeklerin eğitim düzeyi ve işgücüne katılımının doğurganlığı artırıcı bir etkide bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca ilk çocuğun cinsiyetinin erkek olması da doğurganlığı azaltan bir etmen olarak öne çıkmaktadır. Doğum oranlarındaki düşüşte modern doğum kontrol yöntemlerine erişimin kolaylaşması, bu yöntemlerin toplumsal kabul düzeyinin artması, doğumların ertelenmesi, ideal çocuk sayısına ilişkin algıların değişmesi, evlenme yaşı ve biçiminde meydana gelen dönüşümler, eğitim süresinin uzaması, kadınların işgücü piyasasına daha yoğun katılımı ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan hareketsiz yaşam tarzı belirleyici rol oynamaktadır. 2024 yılı itibarıyla Türkiye’de 15-49 yaş aralığındaki kadınların %76,8’inin aile planlaması ihtiyacını modern yöntemlerle karşıladığı görülmektedir (United Nations, 2025). Bu oranın yüksek oluşu, kadınların doğurganlıklarını bilinçli biçimde kontrol edebildiklerine, modern aile planlaması yöntemlerine erişimin yaygınlaştığına ve sağlık sisteminin bu alandaki taleplere etkili biçimde yanıt verebildiğine işaret etmektedir. Türkiye’de ev içi bakım yükünün büyük ölçüde kadınların sorumluluğunda olması, doğurganlık artışının kadınların işgücüne katılımını sınırlandırmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda doğurganlık artışı yoksulluk oranlarını yükseltebilmektedir. Öte yandan doğurganlıktaki artışın çalışma çağındaki nüfusu büyütmesi yoluyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir. Ayrıca yaşlanan nüfusun çalışma çağındaki nüfusa olan bağımlılık oranı artmakta olup, teknolojik ilerlemenin bu artışa paralel olarak yeterince hızlı gerçekleşmemesi ve sağlık, eğitim ile sosyal güvenlik sistemlerinin artan bağımlılık yüküne hazırlıklı olmaması durumunda, bireylerin refah düzeyinde ciddi düşüşler meydana gelmektedir (Attar, 2013, s. 1).

BM’nin Türkiye için hazırladığı nüfus projeksiyonlarında, orta, yüksek, sabit ve düşük doğurganlık varsayımları olmak üzere dört senaryo yer almaktadır. Bu senaryolar, uzun vadede nüfus büyüklüğü ve yapısındaki değişimleri anlamaya yönelik farklı doğurganlık düzeylerini temel alır. Orta doğurganlık varsayımına göre Türkiye nüfusu 2100 yılına gelindiğinde 80 milyona düşmektedir. Buna karşın, yüksek doğurganlık varsayımında bu rakam 130 milyona kadar çıkabilmektedir. Orta doğurganlık varsayımına göre 2100 yılında yaşlı nüfus oranı %28’e yükselirken, yüksek doğurganlık varsayımında bu oran %21 olarak öngörülmektedir. Yaşlı bağımlılık oranı açısından da benzer bir eğilim gözlemlenir. Orta doğurganlık senaryosunda yaşlı

bağımlılık oranı 2100 yılına kadar %50'ye ulaşırken, yüksek doğurganlık varsayımında bu oran %30 seviyelerinde kalmaktadır. Yani doğurganlık oranlarındaki değişimler, sadece nüfusun büyüklüğünü değil, aynı zamanda yaş yapısını ve buna bağlı olarak çalışma çağındaki nüfus üzerindeki yükü de etkilemektedir (Kaya ve Yalçinkaya, 2014, s. 187).

4. Türkiye Cumhuriyeti'nde Uygulanan Nüfus Politikaları ve Doğum Oranlarına Etkisi

Türkiye'de aile planlaması politikaları, tarihsel bağlam içerisinde dönemsel sosyoekonomik ve demografik gereksinimlere göre farklı yönelimler sergilemiştir (Can 2023, s. 4; Köse ve Sertkaya Doğan, 2022, s. 252). Bu politikalar, kimi zaman nüfus artışını teşvik eden (pronatalist), kimi zaman ise nüfus artış hızını sınırlandırmaya veya kontrol altına almaya (antinatalist) yönelik araçlar olarak kullanılmıştır (Kayacan, 2022, s. 117; Şenol, 2018, s. 848).

4.1. Cumhuriyetin İlk Döneminde Pronatalist Nüfus Politikaları (1927–1965)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla birlikte, devletin temel yönelimi Batılılaşma ekseninde şekillenmiş, bu doğrultuda kapsamlı idari ve kültürel reformlar hayata geçirilmiştir. Şeriat hukukunun kaldırılması ve toplumsal hayatın her alanında laikleşme, özellikle hukuk sisteminin tamamen seküler hale getirilmesi bu reformların önemli örneklerindendir. 1858'de kabul edilen Ceza Kanunu'nun 193. maddesi ile kürtajın suç sayılması çabaları, yalnızca Batı Avrupa'nın dini ve hukuki normlarına uyum sağlama çabasını yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dinli ve çok etnisiteli yapısında Müslüman nüfusun azalma eğilimini durdurmayı amaçlayan pronatalist bir yaklaşımı da ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, Cumhuriyet dönemine de sirayet etmiş ve 1930 yılında yürürlüğe giren yasayla hem doğum kontrol araçları hem de kürtaj yasaklanmıştır (Gürsoy, 1996, s. 532). Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan 1923–1960 döneminde aile planlamasına dair açık ve kurumsallaşmış bir devlet politikası mevcut olmayıp, nüfusun artırılması güçlü ve bağımsız bir ulus-devlet inşasının ön koşulu olarak görülmüştür (Benezra, 2014, s. 52).

1923-1965 yılları arasında Türkiye'de izlenen nüfus politikalarının temel amacı, savaşlar sonucu azalan nüfusu telafi etmek üzere nüfus artışını teşvik etmek olmuştur. Bu süreçte, özellikle doğum oranlarının yükseltilmesi ve ölüm oranlarının azaltılmasına yönelik düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı döneminde 1940-1945 yıllarında pronatalist nüfus politikaların devamına rağmen erkek nüfusun askeri seferberlik kapsamında silah altına alınması ve savaş dönemine özgü yoksunluklar neticesinde nüfus artışında belirgin bir durağanlaşma gözlemlenmiştir (Eryurt ve diğ., 2013, s.133). 1950'li yıllardan itibaren yeniden artış eğilimine giren nüfus, 1960'lı yıllarda sosyoekonomik kalkınma üzerinde oluşturduğu baskılar nedeniyle yeni bir değerlendirme sürecine konu olmuştur. 1960-1965 döneminde nüfus artış hızının düşmeye başlamasıyla birlikte, hızlı nüfus artışının işsizlik, düzensiz kentleşme ve kalkınma üzerindeki olumsuz etkileri bağlamında doğurganlığın sınırlandırılmasına yönelik politikalar gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda, 1965 yılında kabul edilen Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile Türkiye'de nüfus politikasında yeni bir döneme girilmiştir (Başkaya ve Özkılıç, 2017, s. 409).

4.2. Antinatalist Nüfus Politikalarına Geçiş Süreci (1965-2014)

1960'lı yıllardan itibaren, özellikle Neo-Malthusyen yaklaşımların küresel düzeyde etkili olmaya başlamasıyla birlikte, Türkiye'de de hızlı nüfus artışının ekonomik kalkınmayı olumsuz yönde etkilediği yönündeki görüşler benimsenmiştir. Bu çerçevede, 1965 yılında yürürlüğe giren 557 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, aile planlamasını destekleyen ilk yasal ve kurumsal bir devlet politikası olmuştur (Kayacan, 2022, s. 123). Antinatalist nüfus politikalarını içeren bu kanun kapsamında doğum kontrol yöntemlerine yönelik yasaklar kaldırılmış ve ülkemizde nüfus politikaları bağlamında yeni bir dönem başlamıştır (Aydoğan ve Çoban, 2016, s. 123; Can, 2023, s. 12; Doğan, 2011, s. 300).

Beş Yıllık Kalkınma Planları, Türkiye'de nüfus politikalarının şekillendiği temel araçlardan biri olmuştur. İlk plandan itibaren nüfus artış hızının ekonomik kalkınma üzerindeki

olumsuz etkileri vurgulanmış ve sağlık personelinin bu konuda bilgilendirme görevi öncelikli bir unsur olarak benimsenmiştir. 1970’li yıllarda aile planlaması, ulusal kalkınma planlarının temel bileşenlerinden biri haline gelmiş; nüfus artış hızının düşürülmesine yönelik politikalar, kentleşme, iç göç ve diğer demografik değişkenleri de içeren çok boyutlu bir stratejiye dönüşmüştür. Zamanla “nüfus planlaması” terimi yerini “aile planlaması” kavramına bırakmış; özellikle 1970 ve 1980’li yıllarda aile planlaması hizmetleri, ana-çocuk sağlığı programlarıyla entegre edilerek yürütülmüş, kurumlar arası iş birliği güçlendirilmiş ve ideal çocuk sayısının sınırlandırılması hedeflenmiştir. 1980’li yıllarda aile planlaması, nüfus kontrolünden öte, sağlık temelli bir yaklaşımla yeniden çerçevelenmiş; doğum kontrolü yalnızca demografik dengeyi sağlama aracı olarak değil, aynı zamanda kamusal sağlık hizmetlerinin bütünleyici bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. 1965-1980 döneminde devletin nüfus planlaması doğrudan doğurganlığı sınırlamada sınırlı etkili olurken, doğurganlık azalmasında çok partili dönem, tarımda mekanizasyon, sanayileşme, aile yapısındaki dönüşümler, hızlı kentleşme ve kırsaldan kente göç gibi sosyoekonomik faktörler belirleyici olmuştur. Ayrıca, 1982 Anayasası ile evlenme yaşlarının yükseltilmesi, nüfus politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda, 1983 yılında kabul edilen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, aile planlaması politikalarının hukuki dayanağını güçlendirmiş ve uygulama kapasitesini artırmıştır. 1990’lı yıllarda ise insan hakları söyleminin küresel ölçekte yükselişe geçmesiyle birlikte üreme sağlığı kavramı ön plana çıkmış; aile planlaması politikaları kadınların sağlık hizmetlerine erişimi ve bedensel özerklik hakları bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde, kürtaj uygulamasının toplum genelinde yaygınlık kazanması, bu bağlamda demografik ve toplumsal açıdan önemli bir olgu olarak dikkat çekmektedir (Başkaya ve Özkılıç, 2017, s. 409; Benezra, 2014, s. 50; Gürsoy, 1996, s. 538).

4.3. 2014 Sonrası Türkiye Nüfus Politikalarının Gelişimi

2000’li yıllardan itibaren dünya genelinde doğurganlık oranlarındaki düşüş dikkat çekici hale gelmiş ve bu durumun etkileri Türkiye’de de hissedilmeye başlanmıştır. Türkiye’de TDH 2001 yılında 2,38 iken (TÜİK, 2025), 2003 yılında nüfus yenilenme hızına kadar düşmüştür (Eryurt, 2005). 2008 yılında ise 2,16 seviyesinde olan TDH nüfusun yenilenme düzeyine yakın seyretmiştir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2009). 2000’li yıllar itibariyle doğurganlık hızının düşüş eğilimi içine girmesi nüfusun yapısal özelliklerinde önemli değişikliklere yol açacağı ve bu değişikliklerin toplumsal hayata yönelik olası olumsuzluklar ile riskler doğurabileceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede 2008 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “en az üç çocuk” çağrısıyla genç nüfusun korunması ve nüfus artış hızının artırılması amacıyla 1965 öncesinde uygulanan doğum yalısı politikaların yeniden benimsenmesine yönelik siyasi bir irade ortaya konmuştur (Köse ve Sertkaya Doğan, 2022, s. 256).

2000’li yılların başında 1965 yılından itibaren uygulanan doğum kontrolü ve nüfus artışını sınırlamaya yönelik politikaların; nüfus artış hızı, doğurganlık oranı ve genç nüfusun toplam nüfus içindeki payında belirgin düşümlere yol açtığı gözlemlenmiştir. Nüfus yapısında meydana gelen bu dramatik değişim, 2014 yılında yürürlüğe giren Onuncu Kalkınma Planı’nda da ele alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye’nin genç nüfus yapısında yaşlanmaya yönelik bir dönüşüm sürecinin başladığı vurgulanmıştır. Söz konusu demografik değişimlere karşılık olarak, Onuncu Kalkınma Planı kapsamında doğurganlık oranlarının artırılmasına yönelik nüfus politikalarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Zira gerekli önlemler alınmadığı takdirde, 2038 yılından itibaren aktif nüfusun, 2050 yılından sonra ise toplam nüfusun azalacağı öngörülmektedir. 2014 sonrası dönemde Türkiye’nin nüfus politikaları, doğurganlık oranlarındaki düşüşü engellemek ve genç nüfusun azalmasını önlemek amacıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda, yaşlanan nüfusun sosyoekonomik etkilerinin yönetilmesi, aktif nüfusun desteklenmesi ve doğurganlığın artırılması öncelikli politika alanları olarak belirlenmiştir (Özdemir, 2017, s. 71).

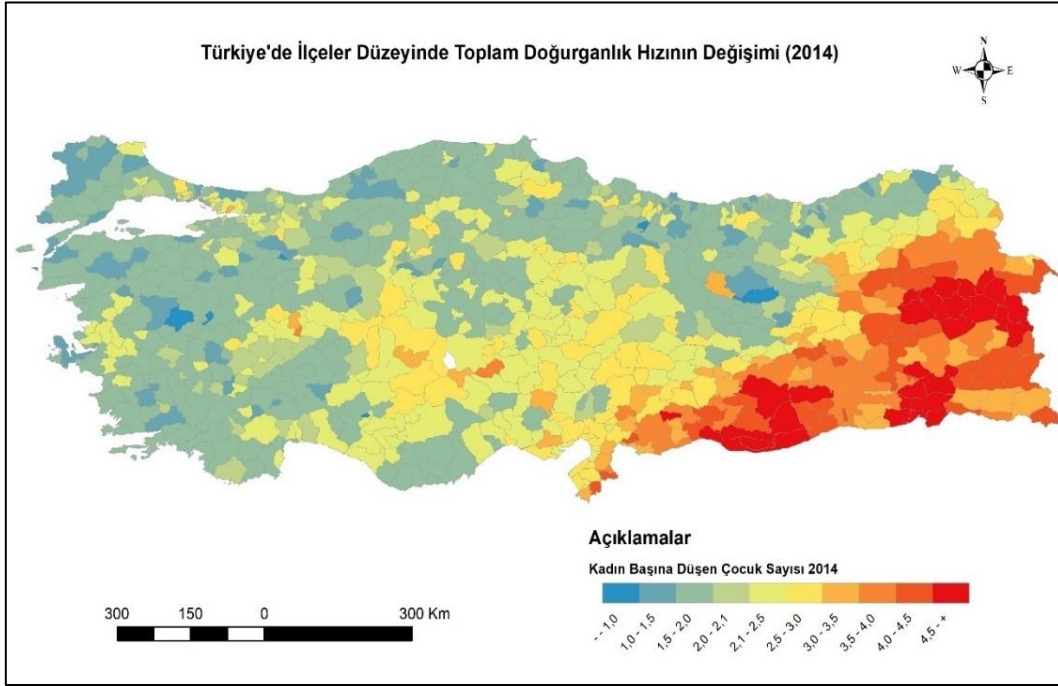
Onuncu Kalkınma Planı kapsamında benimsenen pronatalist politikalar doğrultusunda, ekonomik nedenlerle evlilik gerçekleştiremeyen çiftlere faizsiz kredi ve öğrenci borcu affı gibi destekler sunulmuştur. Kadınların doğurganlık kararlarını kolaylaştırmak amacıyla ise doğum izni süresinin uzatılması, yarı zamanlı çalışma imkânlarının sağlanması ve ücretsiz kreş hizmetlerinin sunulması gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Ayrıca, tüp bebek tedavileri devlet güvencesi altına alınmış ve düşük gelirli ailelerin bu hizmetlere erişimini artırmak amacıyla özel hastanelerle iş birliği modelleri geliştirilmiştir. Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler, kırsaldan kentlere yönelik hızlanan göç hareketleri, geniş aile yapısının çözülerek çekirdek aile modelinin yaygınlaşması ve boşanma oranlarındaki artış gibi gelişmeler, aile kurumunun bakım ve destek işlevini zayıflatmıştır. Bu bağlamda, devlet hem nüfus politikaları hem de sosyal yardım programları aracılığıyla çekirdek aile yapısının ortaya çıkardığı sosyal güvenlik boşluklarını gidermeyi ve toplumsal yaşamda geleneksel aile değerlerini güçlendirmeyi hedeflemektedir (Kocamaner, 2018, s. 38). Tüm bu doğumları arttırmayı hedefleyen politikalara rağmen 2014 yılından itibaren TDH düşme eğilimini sürdürmüş ve günümüz itibarıyla 1,48'e gerilemiştir. ADNKS veri tabanı üzerinden elde edilen nüfus istatistikleri vasıtasıyla TDH değerindeki son 10 yıllık düşüş ortaya konulabilmektedir.

5. Bulgular

Ülkemizde doğum oranları giderek azalmakla birlikte, ilk kez TDH 2003 yılında nüfus yenilenme düzeyinin altına düşmüştür. 2004-2006 yılları arasında TDH, nüfus yenilenme düzeyine yakın ve durağan bir seyir gösterirken 2007'de 2,16 ve 2008'de 2,16 olarak ölçülmüştür. 2009 yılında tekrar 2,10'a gerileyen TDH 2010-2011 yıllarında nüfus yenilenme düzeyinin altında seyrederken 2012 ve 2013 yıllarında 2,11 olarak hesaplanmıştır. 2014-2016 yılları arasında nüfus yenilenme seviyesinin üzerinde ölçülen TDH, 2017'den itibaren 2,1 değerinin altında ölçülmüştür. Son yıllarda TDH belirgin bir düşüş göstererek 2024 yılında 1,48'e kadar gerilemiştir (TÜİK, 2025). Doğum değerlerindeki bu gelişmeler paralelinde, Onuncu Kalkınma Planı ile birlikte pronatalist politikalar uygulanmaya başlanmış ve yasal zeminde nüfus artışını teşvik edici düzenlemeler yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda, Şekil 2'de 2014 yılına ait Türkiye'de ilçeler düzeyinde TDH'nin mekânsal dağılımı gösterilmektedir. Şekil 2, Türkiye genelinde doğurganlık oranlarında homojen bir dağılım göstermeyip, mekânsal farklılaşmanın olduğunu ve bölgesel sosyoekonomik ve kültürel yapıların bu hızı önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Şekil 2'de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde doğurganlık hızlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bazı ilçelerde kadın başına düşen çocuk sayısı 4,5'in üzerinde olup koyu kırmızı tonlarla ifade edilmiştir. Bu durum, kırsal yaşamın yaygın olması, aile yapısının geleneksel özellikler taşıması, çocuk sayısının toplumsal statüyle ilişkilendirilmesi, erken yaşta evliliklerin yaygınlığı, kadınların eğitim düzeyinin düşük olması ve iş gücüne katılım oranlarının sınırlı olması gibi çok boyutlu faktörlerle açıklanabilir. Buna karşılık, Marmara, Ege ve Batı Akdeniz bölgeleri ile Karadeniz bölgesinin birçok kıyı ilçelerinde doğurganlık hızları Türkiye ortalamasının (2,17) oldukça altında seyretmektedir. Bu bölgelerde birçok ilçede doğurganlık hızının 1,5'in altında olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle büyükşehirlerin (İstanbul, İzmir, Bursa, Eskişehir, Tekirdağ gibi) merkez ve çevre ilçelerinde kadın başına düşen çocuk sayısı 1,0 seviyesinin altına kadar gerilemektedir. Bu düşüklüğün başlıca nedenleri arasında kadınların eğitim ve istihdam oranlarındaki artış, kent yaşamının ekonomik baskıları, değişen yaşam tarzı ve bireyselleşme eğilimleri ile birlikte çocukların yük olarak görülmeye başlanması veya geç evlilik ve çocuk sahibi olma yaşı sayılabilmektedir.

Şekil 2. Türkiye’de ilçeler düzeyinde TDH’nin değişimi (2014)

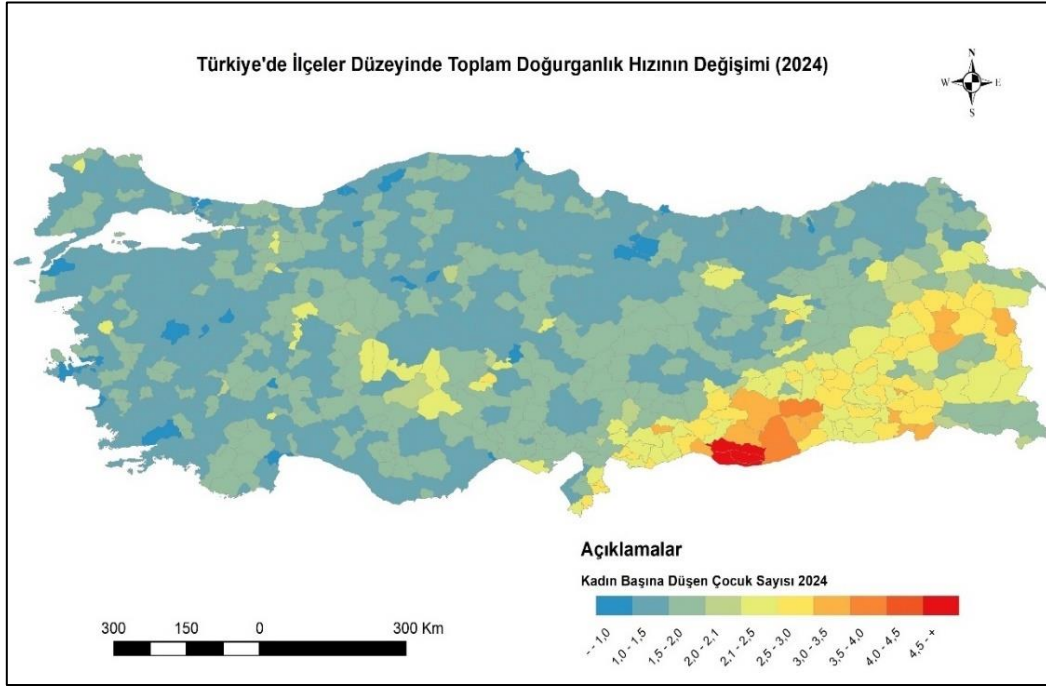

Kaynak: Harita TÜİK verileri kullanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Şekil 3, Türkiye’nin 2024 yılına ait ilçeler düzeyinde TDH’nin mekânsal dağılımını göstermektedir. Şekil 3’de, TDH değerlerinin büyük bir bölümünün 2,0’ın altında olması dikkat çekicidir. Özellikle 2014 yılında (bkz. Şekil 2) İç ve Kuzeydoğu Anadolu’da 2,1–4,0 aralığında seyreden TDH’nin 2024 yılında 2,5’in altına kadar düşmesi önemli bir değişimi yansıtmaktadır. Bu düşüş; eğitim düzeyindeki artış, kadınların iş gücüne katılımındaki yükseliş, tarım dışı istihdamın yaygınlaşması, kentsel göç, yaşam maliyetlerinin artması ve doğum yaşının ilerlemesi gibi çeşitli sosyoekonomik etkenlerle açıklanabilir. Örneğin Türkiye’de 2014 yılında 15-64 yaş grubunda yer alan kadınların istihdam oranı 29,7 iken bu değer 2024 yılında 37’ye yükselmiştir. Aynı şekilde eğitim durumunu incelediğimizde 2014 yılında yüksekokul veya fakülte mezunu kadınların sayısı 3.306.335 iken bu sayı 2024 yılında 6.334.352’ye ulaşmıştır (TÜİK, 2025).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ilçeler incelendiğinde ise, 2014 yılında 3,5 ve üzeri olan yüksek TDH değerlerinin 2024 yılında 2,5–3,5 aralığına gerilediği görülmektedir. Ancak bazı merkez ilçelerde hâlen 4,0’ın üzerinde TDH değerleri kaydedilmeye devam etmektedir. Genel olarak, 2014 yılında bölgesel ölçekte farklılık gösteren TDH değerleri dikkat çekerken, 2024 yılına gelindiğinde bu bölgesel farklılıkların büyük ölçüde ortadan kalktığı görülmektedir. Her bölgenin benzer TDH aralıklarında yer almaya başlaması, sosyoekonomik koşulların giderek eşitlendiğine işaret etmektedir. Ayrıca hem kırsal hem de kentsel karakterli ilçelerde 10 yıllık sürede doğurganlık hızlarının düşme eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. TDH değerlerinin bu denli düşük seyretmesi durumunda yerleşmeler arasında doğurganlık farklılıklarının azalarak kaybolacağının işaretidir.

Şekil 3. Türkiye’de ilçeler düzeyinde TDH’nin değişimi (2024)

Kaynak: Harita TÜİK verileri kullanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 2, Türkiye’de ilçeler düzeyinde en yüksek TDH değerlerine sahip ilk on ilçeyi 2014 ve 2024 yılları için karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Elde edilen veriler, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne ait ilçelerde yoğunlaşan yüksek doğurganlık örüntüsünün zamanla azalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Her iki yılda da listenin üst sıralarında yer alan Şanlıurfa ili, özellikle Harran, Akçakale ve Eyyübiye ilçeleriyle en yüksek TDH değerlerine sahip olmayı sürdürmektedir. Ancak bu ilçelerdeki TDH değerlerinde belirgin düşüşler gözlemlenmiştir. Öte yandan, 2014 yılında ilk 10 içinde yer alan Ağrı, Siirt ve Van illerine ait bazı ilçelerin 2024 listesinde yer almaması, bu illerde doğurganlık seviyelerinde dikkate değer bir gerileme yaşandığını ortaya koymaktadır. Diyarbakır’ın Çınar ilçesi, 2014 yılında 10. sırada yer alırken 2024 yılında 4. sıraya yükselmiştir. Benzer biçimde, 2024 yılı listesinde Mardin ve Şırnak illerinden bazı ilçelerin ilk kez yer alması, bölgesel doğurganlık yapısında yaşanan mekânsal kaymaları yansıtmaktadır. Nitekim, 2014 yılında ilk 10’daki ilçelerin TDH değerleri 5,04 ile 7,71 arasında değişmekteyken, 2024 yılı itibarıyla bu değerlerin 3,33 ile 5,73 aralığına gerilemiş olması, yüksek doğurganlık oranlarıyla öne çıkan ilçelerde dahi çocuk sayısının azaldığını ve Türkiye genelinde TDH’nin düşüş eğilimi gösterdiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Tablo 2. 2014 ve 2024 yıllarında en yüksek TDH değerine sahip ilçeler

2014			2024		
İl	İlçe	THD (binde)	İl	İlçe	THD (binde)
Şanlıurfa	Harran	7,71	Şanlıurfa	Harran	5,73
Şanlıurfa	Akçakale	7,45	Şanlıurfa	Akçakale	5,57
Şanlıurfa	Eyyübiye	5,68	Şanlıurfa	Eyyübiye	4,52
Ağrı	Hamur	5,67	Diyarbakır	Çınar	3,77
Ağrı	Patnos	5,54	Şanlıurfa	Ceylanpınar	3,60
Siirt	Pervari	5,52	Şanlıurfa	Viranşehir	3,59
Van	Çaldıran	5,27	Şırnak	Güçlükonak	3,46
Şanlıurfa	Viranşehir	5,15	Şanlıurfa	Suruç	3,40
Şanlıurfa	Güçlükonak	5,12	Mardin	Mazıdağı	3,37
Diyarbakır	Çınar	5,04	Şanlıurfa	Siverek	3,33

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır

Tablo 3, 2014 ve 2024 yıllarında Türkiye’de ilçeler düzeyinde en düşük TDH değerlerine sahip ilk on ilçeyi karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. 2014 yılı verilerine göre en düşük TDH değerleri, çoğunlukla küçük ölçekli kırsal yerleşim birimlerinde ve ülkenin iç kesimlerinde yer alan ilçelerde yoğunlaşırken, 2024 yılı itibarıyla bu listenin büyük ölçüde büyükşehirlerin merkez ilçeleri tarafından doldurulması dikkat çekicidir. Bu değişim, düşük doğurganlık düzeylerinin yalnızca kırsal veya nüfusça sınırlı yerleşimlerle sınırlı kalmadığını, tersine, kent merkezlerinde de düşük doğurganlığın giderek yaygınlaştığını göstermektedir. Söz konusu dönüşüm, kentleşme olgusunun yanı sıra eğitim düzeyindeki artış, kadınların iş gücüne katılım oranlarının yükselmesi ve bireyselleşmeye dayalı yaşam tercihlerinin doğurganlık üzerinde belirleyici etkiler oluşturduğuna işaret etmektedir. Her iki yılda da Tokat-Başçiftlik ve İstanbul-Beşiktaş ilçeleri en düşük TDH değerlerine sahip ilçeler arasında yer almayı sürdürmüştür; ancak listedeki diğer sekiz ilçede önemli bir değişim gözlemlenmiştir. 2024 yılında en düşük TDH değerine sahip Tokat-Başçiftlik ilçesinde TÜİK nüfus sorgulamalarına göre aynı yıl içinde sadece 26 canlı doğum gerçekleşmiştir. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı İlçe Raporu (2018)’nda Başçiftlik’in kırsal karakterli bir ilçe olması ve ilçede sanayi kaynaklı istihdam alanının olmamasından dolayı sürekli genç nüfusun dışarıya göç ettiği vurgulanmıştır. Çalışma çağındaki nüfusun çoğunlukla göçe katılması ve ilçede yaşlı nüfusunun artması doğurganlık hızının bu denli düşük olmasında etkili olabilir. Nitekim, 2014 yılında en düşük TDH değerine sahip ilk 10 ilçede oranlar 0,74 ile 1,16 arasında değişirken, 2024 yılı itibarıyla bu aralık 0,53 ile 0,77 düzeyine gerilemiştir. Bu durum, düşük doğurganlık eğiliminin yalnızca kalıcılığını değil, aynı zamanda derinleşme yönünde bir seyir izlediğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Öte yandan 2024 yılında en düşük TDH’ye sahip 10 ilçeye baktığımızda Tokat-Başçiftlik ve Giresun-Eynesil ilçeleri dışındaki tüm ilçelerin büyükşehirlerde yer alan ilçeler olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 2014 ve 2024 yıllarında en düşük TDH değerine sahip ilçeler

2014			2024		
İl	İlçe	THD (binde)	İl	İlçe	THD (binde)
Eskişehir	Mihalgazi	0,74	Tokat	Başçiftlik	0,53
Tunceli	Ovacık	0,81	İstanbul	Beşiktaş	0,61
Tokat	Başçiftlik	0,84	Antalya	Konyaaltı	0,66
Kütahya	Şaphane	0,92	İzmir	Balçova	0,69
Konya	Yalıhüyük	0,96	İstanbul	Kadıköy	0,70
Manisa	Demirci	1,09	İzmir	Güzelbahçe	0,70
İstanbul	Beşiktaş	1,12	Ankara	Çankaya	0,71
Giresun	Alucra	1,14	İzmir	Urla	0,74
Burdur	Çeltikçi	1,15	Giresun	Eynesil	0,76
Erzincan	Kemah	1,16	İstanbul	Bakırköy	0,77

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır

2014 ve 2024 yılları arasında Türkiye’de yaş gruplarına göre doğum sayılarında kayda değer değişimler gözlemlenmektedir. 2014 yılında 30 yaş altı doğum sayısı 830.831 iken, bu sayı 2024 yılında 534.130’a düşmüştür. Benzer şekilde, 30 yaş ve üzeri doğum sayısı 2014’de 509.771 iken, 2024’te 400.529’a gerilemiştir. Bu veriler, genç ve orta yaş gruplarında doğurganlık oranlarında belirgin bir azalma olduğunu ortaya koymaktadır. Toplam doğum sayısı ise 2014 yılında 1.351.088 iken, 2024’te 937.559’a inmiştir. Söz konusu düşüş, genel doğum eğilimlerindeki gerilemeyi vurgulamaktadır. 2014 ve 2024 yılları arasındaki toplam doğum sayısındaki belirgin azalışa rağmen, yaş gruplarına göre oransal dağılımlarda önemli bir kayma meydana gelmiştir. 2014 yılında toplam doğumların yaklaşık %61’i 30 yaş altı kadınlarda gerçekleşirken, bu oran 2024 yılında %57’ye gerilemiştir. Öte yandan, 30 yaş ve üzeri doğumların toplam içindeki payı 2014’de yaklaşık %38 iken, 2024’te %42’ye yükselmiştir. Miktar olarak 30 yaş üstü doğumlarda artış gözlenmemekle birlikte, bu yaş grubunun toplam doğumlar içindeki oranının yükselmesi, doğumların daha ileri yaşlara ertelendiğine işaret etmektedir. Bu durum, bireylerin çocuk sahibi olma yaşının yükseldiğini ve doğumların daha geç yaşlarda gerçekleştiğini göstermektedir. Çoğu zaman, geç yaşta ilk çocuk sahibi olan bireylerin çocuk sayısında da azalma yaşanması olasıdır. Doğumların ileri yaşa ertelenmesi eğilimi, toplam doğum sayısındaki

azalmayı telafi etmekte yetersiz kalmakta ve dolayısıyla doğum açığının kapanmasına yönelik etkisi sınırlı kalmaktadır.

Tablo 4. 2014 ve 2024 yaş gruplarına göre doğum sayısı

	30 Yaş Altı Doğum Sayısı	Oran (%)	30 Yaş Üzeri Doğum Sayısı	Oran (%)	Yaşı Bilinmeyen Doğum Sayısı	Oran (%)	Toplam
2014	830.831	61,5	509.771	37,7	10.486	0,8	1.351.088
2024	534.130	57,0	400.529	42,7	2.900	0,3	937.559

Kaynak: TÜİK, 2025

Tartışma

Türkiye’de doğurganlık 1960’lı yıllardan itibaren bölgesel düzeyde farklılıklar barındırmasına rağmen ve bazı dönemlerde hızında durağanlık yaşansa da düşmüştür. Doğurganlık oranlarındaki uzun vadeli düşüş eğilimi, yalnızca demografik bir dönüşüm değil, aynı zamanda sosyoekonomik ve kültürel yapıların yeniden şekillenmesi olarak değerlendirilmelidir. Yüceşahin (2009) 20. Yüzyılda Türkiye’de demografik göstergelerdeki değişimin nedenleri olarak ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte üreme konusunda toplum temelli bilinçlenmeyi vurgulamaktadır. Özgür (2004) ise doğurganlığın düşüşünde ve mekânsal olarak farklılaşmasında şehirleşme, eğitim düzeyinin artışı, kadınların tarım dışı sektörlerdeki istihdamının artışı, geç evlenme, hane halkının sosyal statüsü gibi birçok faktörün yanında doğum kontrol yöntemlerinin etkili olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmada sunulan veriler, Türkiye’de 2014 yılından günümüze kadar olan dönemde TDH’de istikrarlı ve dikkat çekici bir düşüş yaşandığını ortaya koymaktadır. 2014 yılında 2,19 olan TDH, 2024 itibarıyla 1,48’e gerilemiş ve bu düşüş sadece niceliksel değil, aynı zamanda mekânsal ve yaş gruplarına göre niteliksel farklılıklarla da kendini göstermiştir. Söz konusu azalma, Türkiye’nin uzun süredir nüfus yenilenme düzeyinin (2,1) altında seyreden bir doğurganlık yapısına sahip olduğuna işaret etmektedir. TDH’nin 2,1’in altına düşmesi, nüfusun azalmasının yanı sıra; nüfusun yaşlanmasını hızlandırmakta, sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı oluşturmakta, iş gücü arzını azaltmakta, çocuk ve genç odaklı sektörlerde tüketim daralmasına yol açmakta ve ekonomik büyümeyi tehdit eden yapısal sorunlar üretmektedir.

2014 yılında Onuncu Kalkınma Planı ile birlikte uygulamaya konulan pronatalist politikalar, doğurganlık eğilimindeki bu düşüşü tersine çevirmeyi hedeflemiş olsa da bulgular bu politikaların etkisinin sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Mekânsal düzeydeki veriler, doğurganlıkta bölgesel farklılığın devam etmesine rağmen eşitsizliklerin zamanla azaldığını; 2014’te özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yoğunlaşan yüksek doğurganlık örüntüsünün 2024 itibarıyla ciddi biçimde zayıfladığını göstermektedir. Örneğin, 2014 yılında bazı ilçelerde 7,71’e kadar yükselen TDH değerlerinin, 2024’te en yüksek değerlerde dahi 5,73’e gerilemesi, ülke genelinde çocuk sahibi olma eğiliminin azaldığına işaret etmektedir. Diğer taraftan büyük kentlerde yer alan ilçelerin TDH değerleri düşme eğilimini devam ettirmektedir. Tablo 3’te sunulan en düşük TDH değerlerine sahip ilçeler listesinin büyükşehir merkez ilçeleri tarafından doldurulması, bu durumun somut bir göstergesidir. Örneğin, İstanbul-Beşiktaş, İzmir-Balçova, Ankara-Çankaya gibi ilçelerde TDH değerlerinin oldukça düşük seyrettiği görülmektedir. Bu ilçelerdeki düşük doğurganlık düzeyi, kentleşme, eğitim, göç, kadın istihdamı ve yaşam ve fırsat maliyetleri gibi sosyoekonomik faktörlerin doğurganlık üzerindeki belirleyici etkisini yansıtmaktadır.

Doğurganlık hızında yaşanan değişimin ardında yatan nedenler çok boyutlu olarak değerlendirilebilmektedir. Kadınların eğitim seviyesindeki artış, kentleşmenin yaygınlaşması, tarım dışı sektörlerde istihdam olanaklarının artması ve bireyselleşmeye dayalı yaşam tarzlarında meydana gelen değişimler, doğurganlığı hem nicelik hem de zamanlama açısından yeniden şekillendirmiştir. Örneğin bu çalışmada TDH ile eğitim düzeyinin artışı arasında negatif bir ilişki gözlemlenmiştir. Analiz sonuçları literatürde yer alan çalışmaların değerlendirme ve bulgularıyla

uyumludur (Aydın ve diğ., 2018, s. 42; Özgür, 2004, s. 10). Nitekim, doğumların daha ileri yaşlara ertelendiği ve çocuk sahibi olma yaşının yükseldiği görülmektedir. 2014 yılında doğumların %61,5’i 30 yaş altı kadınlar tarafından gerçekleştirilmişken, bu oran 2024’te %57’ye düşmüştür. Aynı dönemde 30 yaş üstü doğumların oranı %37,7’den %42,7’ye yükselmiştir. Bu değişim, ileri yaş doğurganlığının görece yaygınlaştığını ancak toplam doğum sayısını artırmada yetersiz kaldığını göstermektedir. Zira geç yaşta ilk çocuk sahibi olma, sıklıkla toplam çocuk sayısının da düşmesine neden olmaktadır.

Uzun vadeli ekonomik büyümenin temel belirleyicisinin doğurganlıktan ziyade teknolojik ilerleme olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Türkiye örneğinde, doğurganlık oranlarında yaşanacak artışın, iş gücündeki bireylerin daha yüksek verimlilikle istihdam edilmesi durumunda dahi, kişi başına düşen gelir ve tüketim üzerinde uzun vadede sınırlayıcı etkiler oluşturabileceği görülmektedir. Ayrıca nüfus artışının, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetleri üzerindeki yükü artırarak bu hizmetlerin kalitesi ve erişilebilirliği üzerinde baskı yaratabileceği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, teknolojik gelişmelerin en iyimser senaryolarında dahi, nüfus artışının kaynak sıkışıklığına yol açarak bireylerin refah seviyelerini dolaylı yoldan etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, nüfus politikalarının yalnızca niceliksel artışı değil, aynı zamanda teknolojik gelişmeleri destekleyen, kuşaklar arası kaynak kullanımını dengeleyen ve sosyal güvenlik sistemlerini demografik dönüşümlere karşı uyumlu hale getiren bir yapıya sahip olması gerektiği ifade edilmektedir (Attar, 2013, s. 2).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulanan nüfus politikaları tarihsel olarak bir bütünlük göstermemektedir. Farklı dönemlerde uygulanmaya konulan nüfus politikaları çerçevesinde alınan kararlar 1963 yılından itibaren uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planlarına yansımıştır. Yaklaşık yüz yıllık dönemde nüfus artış hızının seyrine göre hem doğumları artırmaya hem de dengelemeye yönelik nüfus politikaları uygulanmıştır. Ayrıca son bir asırlık dönemde ülke sosyoekonomik ve kültürel anlamda modernitenin de etkisiyle bir dönüşüm yaşamıştır. Bu süreçte ülkenin yaşadığı sosyoekonomik dönüşüm ve izlenen politikalar nüfus artışının önemli bir göstergesi olan doğurganlık hızının da dönemsel olarak hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960’lı yıllara kadar artış gösteren TDH değeri, bu tarihlerden itibaren sürekli bir azalma eğilimine girmiştir. 1950 yılında doğurganlık hızı 6, 85 değerinde ölçülerek en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1965’li yıllardan sonra izlenen doğum dengeleyici politikalar neticesinde ve kırsal nüfusun kentlere yoğun bir şekilde göçüyle birlikte düşmeye başlayan doğurganlık hızı 1980’li yıllarda 4,03 değerine kadar gerilemiştir. 2001 yılına gelindiğinde ise 2,38 olarak ölçülen TDH, 2003 yılında ilk defa nüfus yenileme hızının altında ölçülmüştür. 2004-2016 yılları arasında ise TDH en düşük 2,05 ile en yüksek 2,19 değerleri arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. 2017 yılından itibaren yeniden nüfus yenilenme seviyesinin altına düşen TDH aralıksız düşme eğilimine girmiştir. 2024 nüfus sorgulamalarına göre güncel TDH, 1,48’e kadar gerilemiştir. Dolayısıyla Türkiye yaklaşık yüz yıllık periyotta hem TDH değerinin çok yüksek olmasından hem de düşük olmasından kaynaklanan sosyoekonomik sonuçlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Diğer taraftan doğurganlık hızındaki belirgin değişim bölgelere, illere ya da ilçelere göre farklılık göstermektedir.

Bu çalışma Türkiye’de ilçeler düzeyinde doğurganlık hızının mekânsal dağılışındaki farklılığı ve 10 yıl gibi kısa sürede yaşanan belirgin değişimi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre Türkiye’de doğurganlık oranları hem zamansal hem de mekânsal boyutlarda önemli farklılıklar sergilemektedir. Ülkede yaşanan sosyoekonomik ve kültürel dönüşümler, doğurganlık eğilimlerini şekillendirmiş; özellikle Cumhuriyet dönemi sonrasında yaşam standartlarındaki iyileşme, kentleşme sürecinin hızlanması, eğitim düzeyindeki artış ve kadınların toplumsal hayata katılımındaki yükseliş, doğurganlık oranlarında belirgin değişimlere zemin hazırlamıştır. Mekânsal perspektiften bakıldığında ise, doğurganlık oranlarının bölgesel dağılımı Türkiye’nin demografik yapısında önemli bir farklılaşmayı ortaya koymaktadır.

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alan ilçelerde 2014 yılında yüksek doğurganlık oranları gözlemlenmiştir. Bu durum sözü geçen bölgelerde kırsal yaşamın yaygın olması, kadınların eğitim seviyesinin nispeten düşük olması, erken yaşlardaki evliliklerin daha yaygın olması ve çocuk sayısının önemsenmesi gibi toplumsal ve kültürel nedenlerle açıklanabilir. Karadeniz, Marmara ve Ege bölgesinde yer alan ilçelerle birlikte büyük şehirlerde doğurganlık hızları düşük seviyelerde ölçülmüştür. Karadeniz bölgesinde doğurgan çağdaki nüfusun azlığı ve eğitim seviyesinin yüksekliği ile birlikte Marmara ve Ege bölgelerinde yer alan büyük şehirlerde kent yaşamının ekonomik baskıları, değişen yaşam tarzları gibi faktörler düşük doğurganlık hızının temel sebepleri arasındadır. Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde ise THD'nin görece hem yüksek hem de düşük değerde olduğu ilçeler gözlemlenmektedir. Bu bölgelerde kırsal alanlarda doğurganlık hızı daha yüksek iken kent merkezleri ile birlikte Akdeniz bölgesi kıyı kuşağında doğurganlık hızı daha düşüktür.

2024 yılına gelindiğinde ise Güneydoğu Anadolu bölgesinin dışındaki tüm coğrafi bölgelerde yer alan ilçeler genel olarak düşük doğurganlık hızına sahip olduğu göze çarpmaktadır. Doğurganlık hızı hesaplamalarından elde edilen sonuca göre 2014 yılında nüfusun yenilenme hızı olan 2,1 ölçütünün altında TDH değerine sahip ilçe sayısı 543 iken 2024 yılında bu sayı 836'ya yükselmiştir. Analizlere göre diğer önemli bir sonuç ise Karadeniz bölgesinde yer alan tüm ilçelerin THD'si nüfusun yenilenme hızı değerinin altında ölçülmüştür. Günümüzde doğurganlık hızının dramatik bir şekilde düşmesinde; eğitim düzeyindeki artış, kadın nüfusunun daha fazla iş hayatına katılımı, tarım dışı istihdamın yaygınlaşması kentleşme oranının artışı ve evliliklerin geciktirilmesi gibi birçok sosyoekonomik ve kültürel faktörler etkili olmuştur. Ayrıca 2024 yılında ilçeler bazında ölçülen doğurganlık hızları, derin bölgesel farkların büyük ölçüde kaybolduğunu göstermekle birlikte Türkiye genelinde bir doğurganlık düşüşü yaşandığını gözler önüne sermektedir. Anlaşıldığı üzere Türkiye'de doğurganlık oranları sadece düşmekle kalmamakta, aynı zamanda mekânsal olarak da daha homojen hale gelmektedir. Bölgesel farklılıkların daralması, ülke genelinde benzer doğurganlık davranışlarının geliştiğini ve toplumsal dönüşümün geniş çapta etkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, doğurganlık eğilimlerindeki düşüşün sadece demografik değil, aynı zamanda sosyoekonomik ve kültürel dönüşümlerle birlikte okunması gerekmektedir. Gelecek dönemde, bu eğilimlerin sürdürülebilirliği, yaşlanan nüfus yapısına karşı geliştirilecek politikaların başarısı açısından kritik önemdedir. Bu sonuçlara göre ülkemiz yakın gelecekte doğurganlık hızının çok düşük seyretmesine bağlı olarak doğum açığı ve nüfus yaşlanması başta olmak üzere birçok sosyoekonomik ve toplumsal problemlerle yüzleşmek zorunda kalacaktır.

Kaynakça

- Abakar Djiddo, H.Ö. (2024). Fertility Desire of Women and Related Factors: Karabuk and N'Djamena Samples. *Unika Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 719-733.
- Attar, M. (2013). Growth and Demography in Turkey: Economic History vs. Pro-Natalist Rhetoric. *Munich Personal RePEc Archive*, 47275, 1-38.
- Aydın, O., Aslantaş Bostan, P. ve Özgür, E.M. (2018). Mekânsal Veri Analizi Teknikleriyle Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Dağılımı ve Modellenmesi. *Journal of Geography*, (37), 27-45. <https://doi.org/10.26650/JGEOG434650>
- Aydoğan, E. ve Çoban, E. (2016). Türkiye'de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 113-126.
- Başkaya, Z. ve Özkılıç, F. (2017). Türkiye'de Doğurganlıkta Meydana Gelen Değişimler (1980-2013). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 404-423.
- Benezra, B. (2014). The institutional history of family planning in Turkey. In K. Kamp, A. Kaya, E. Keyman, & Ö. Onursal Beşgül (Eds.), *Contemporary Turkey at a Glance*. Wiesbaden: Springer VS.

- Buran, G. ve Çankaya, S. (2023). Çocuk Sahibi Olmayı Planlayan Kadınların Doğurganlık Niyetleri, Doğum ve COVID-19 Korkuları Arasındaki İlişki. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 372-379. doi: 10.53424/balikesirsbd.1069474
- Can, B. ve Avcı, S. (2021). Demografik Geçiş Teorisi Açısından Türkiye’nin Demografik Geçiş Aşamaları ve Nüfuslanma Süreci. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(46), 229-252. doi: [https://doi.org/ 10.17295/ataunidcd.996656](https://doi.org/10.17295/ataunidcd.996656)
- Can, B. (2023). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’nin Nüfus Politikaları: Yeni Bir Kronolojik Sınıflandırma. *TroyAcademy*, 8(1), 1-37. doi: 10.31454/troyacademy.1130042
- Caldwell, J.C. (2006). *Demographic Transition Theory*, Dordrecht: Springer.
- Choi, Y.-C., Ju, S., Lee, G., Lee, S., Kim, S. & Yun, S. (2025). Socio-economic and Policy Determinants of Low Fertility in OECD Countries (2014–2023): Implications for South Korea. *Journal of Posthumanism*, 5(3), 1220–1239. doi:10.63332/joph.v5i3.887
- Coşan, B. (2022). Türkiye’de Doğurganlığın Değişimi: Sosyal Politika Açısından Riskler ve Fırsatlar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(56), 597-617. doi: 10.21560/spcd.vi.963155
- Craig J. (1994). Replacement Level Fertility and Future Population Growth. *Population Trends*, 78, 20–22.
- D’Addio, A. & D’Ercole, M.M. (2005). Trends and Determinants of Fertility Rates: The Role of Policies. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 27, 1-91. doi: 10.1787/880242325663
- Doğan, M. (2011). Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, 293-307.
- Ertürk, S. & Koç, S. (2023). The Transition of Fertility Rates in the World: Regime Switching Model. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1324-1335.
- Eryurt, M.A. (2005). Türkiye’de Doğurganlığı Belirleyen Ara Değişkenler: Yakın Döneme Bakarken. *Nüfusbilim Dergisi*, 27(1), 67-84.
- Eryurt, M.A., Canpolat, Ş.B. ve Koç, İ. (2013). Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Politikaları: Öngörüler ve Öneriler. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), 129-156.
- Gemicioğlu, S., Şahin, H. ve Er, E. (2019). Türkiye’de Doğurganlık Analizi: Gelecekteki Doğurganlık Tercihlerinin Önemi. *Sosyoekonomi*, 27(41), 223-234.
- Georges, P. & Seçkin, A. (2016). From Pro-Natalist Rhetoric to Population Policies in Turkey? An OLG General Equilibrium Analysis. *Economic Modelling*, (56), 79–93.
- Gürsoy, A. (1996). Abortion in Turkey: A Matter of State, Family or Individual Decision. *Social Science & Medicine*, 42(4), 531-542.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2009). Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008. *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK*, Ankara, Türkiye.
- Hervitz, H.M. (1985). Selectivity, Adaptation, or Disruption? A Comparison of Alternative Hypotheses on the Effects of Migration on Fertility: The Case of Brazil. *The International Migration Review*, 19(2), 293-31.
- Kaya, V. ve Yalçınkaya, Ö. (2014). Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir Mi?: “En Az Üç Çocuk” Politikasına Tarihsel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 165-198. doi: 10.16951/iibd.20001

- Kayacan, E. (2022). Türkiye'nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(54), 107-139. doi: 10.21560/spcd.vi.1081252
- Kocamaner, H. (2018). The Politics of Family Values in Erdogan's New Turkey. *Middle East Report*, 288, 36-39.
- Köse, M. ve Sertkaya Doğan, Ö. (2022). Nüfus Politikaları Bağlamında Türkiye Nüfusunun Demografik Dönüşümü, Yapısal Değişimi ve Geleceği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 74, 247-267. doi: 10.51290/dpusbe.1152311
- Notestein, F.W. (1953). Economic problems of population change. In *Proceedings of the Eighth International Conference of Agricultural Economists*. London: Oxford University Press.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (2018). Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Başçiftlik İlçe Raporu. <https://oka.gov.tr/yayinlar-ve-belgeler/ilce-raporlari/basciftlik-ilce-raporu-2018> (Erişim tarihi: 23.07.2025)
- Özdemir, A. (2017). Doğum Kontrol Teşviklerinden En Az Üç Çocuğa: Tarihsel Süreçte Türkiye'de Antinatalist ve Pronatalist Politikaların Seyri. *International Journal of Political Studies*, 3(3), 65-75.
- Özgür, E.M. (2004). Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Mekânsal Dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-12. doi: 10.1501/Cogbil_0000000047
- Peker, M. (2016). Türkiye'de Nüfussal Dönüşüm. *Sosyoloji Dergisi*, 34, 133-196.
- Population Balance (2023). Birthgap Facts. <https://www.birthgapfacts.org/birth-gap> (Erişim tarihi: 24.07.2025)
- Roser, M. (2014). *The Global Decline of the Fertility Rate*. Our World in Data: <https://ourworldindata.org/global-decline-fertility-rate> (Erişim tarihi: 16.06.2025)
- Roser, M. (2023). Demographic Transition: Why Is Rapid Population Growth a Temporary Phenomenon?. <https://ourworldindata.org/demographic-transition> (Erişim tarihi: 26.07.2025).
- Selim, S. ve Bilgin, D. (2021). Türkiye'de Doğurganlık, Göç ve Mekânsal Etkileşim: Seçicilik Hipotezi Kapsamında Bir Analiz. *Coğrafya Dergisi*, 43, 111-125.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2018). Türkiye'de 2040 Ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 26-42.
- Shaw, S. (Yönetmen). (2023). *Birthgap* [Belgesel]. Inverted World Productions.
- Sleebos, J. (2003). Low Fertility Rates in OECD Countries: Facts and Policy Responses. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 15, 1-62.
- Şenol E. (2018). Türkiye'nin Son Dönem Nüfus Politikasının Dikkat Çeken Sloganı: "En Az Üç Çocuk". Peki, Ama Neden?, İçinde: Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar (Ed. B. Eryılmaz, K. Özlü, Y.B. Keskin ve C. Yücetürk), Ankara:Gece Kitaplığı.
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology*, 34(6), 959-975.
- TÜİK (2025). *Doğum İstatistikleri, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-İstatistikleri-2024-54196> (Erişim tarihi: 16.06.2025)
- TÜİK (2025). *İşgücü İstatistikleri, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> (Erişim tarihi: 30.07.2025)
- United Nations. (2025). *Data Portal - Population Division*. <https://population.un.org/dataportal/data/indicators/19/locations/792/start/1950/end/2025/table/pivotbylocation?df=c1e89561-78b3-47ec-958c-08ed0ead7adf> (Erişim tarihi: 16.06.2025)

- Vignoli, D., Guetto, R., Pirani, E. & Minello, A. (2020). A Reflection on Economic Uncertainty and Fertility in Europe: The Narrative Framework. *Genus*, 76(28), 1-27.
- Yakar, M. ve Özgür, E.M. (2022). Türkiye’de Nüfus Yaşlanması, Yerel Düzeyde Tehlike Çanları Çalıyor!. *Journal of Geography*, 44, 231-250. doi: 10.26650/JGEOG2022-1059215
- Yalçinkaya Koyuncu, J. & Okşak, Y. (2022). Does Higher Inflation Mean Lower Fertility Rate: The Case of Turkey. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 7-14.
- Yücesahin, M.M. (2009). Türkiye’nin Demografik Geçiş Sürecine Coğrafi Bir Yaklaşım. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-25. doi: 10.1501/Cogbil_0000000096
- Yücesahin, M.M. (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-28.
- Yücesahin, M.M., Adalı, T. & Türkyılmaz, A. S. (2016). Population Policies in Turkey and Demographic Changes on a Social Map. *Border Crossing*, 6(2), 240-266.
- Yüksel, Y. (2015). In Search for a Pronatalist Population Policy for Turkey. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(1), 19-38.
- Zare, Z. , Kiaetabar, R. & Laal Ahangar, M. (2019). Fertility Motivations and Its Related Factors in Women of Reproductive Age Attended Health Centers in Sabzevar, Iran. *Journal of Midwifery and Reproductive Health*, 7(1), 1551-1559. doi: 10.22038/jmrh.2018.28116.1303
- Zhang, C. & Li, T. (2017). Culture, Fertility and the Socioeconomic Status of Women. *China Economic Review*, 45, 279-288. doi: 10.1016/j.chieco.2016.07.012

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren herhangi bir veri kullanmamıştır.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50